

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОБЛЕМУ КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ТИПОЛОГІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Д. ЛУК'ЯНОВ
*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник управління планування
і координації правових досліджень
НАПрН України (м. Харків)*

Дослідження та порівняння такого багатопланового явища, як правова система, в масштабах всього світу є складним завданням. Достатньо згадати, що на правовій карті світу зараз співіснують більше 200 національних, релігійних та міжнародних правових систем [1, с. 707]. Для того, щоб зробити різноманітні правові системи більш доступними для наукового аналізу та визначити їх місце серед інших правових систем, застосовується класифікація, яка є системою розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. Відповідно до законів логіки, які утворюють це визначення, класифікацією є розподіл предметів на певні класи, який здійснюється таким чином, що кожен клас займає відносно інших чітко визначене місце [2, с. 58].

Водночас деякі компаративісти (О. Скакун, Л. Луць) пропонують окрім класифікації використовувати методологічний потенціал типологізації, яка в порівняльному правознавстві є процесом групування правових систем на основі теоретичної моделі (типу), результатом якої є типологія. Типологія дає цілісні знання про об'єкт, розкриває його системоутворювальні зв'язки, суттєві ознаки та риси всієї системи [3, с. 31]. Л. Луць зазначає, що класифікація застосовується тоді, коли є потреба в отриманні знань лише щодо певної сторони об'єкта, а не цілісних знань про нього, а тому не може використовуватися для отримання знань про групу правових систем чи правову карту світу в цілому [4, с. 15]. О. Скакун підкреслює, що класифікація не дає змогу виявити закономірності співвідношення різних класифікаційних площин, оскільки кожна з них є повністю автономною [3, с. 31]. Проте більшість дослідників методологічно не розрізняють класифікацію та типологізацію як окремі способи наукового дослідження.

Історія класифікації правових систем налічує вже більше століття. Проблема їх класифікації була визначена однією з пріоритетних тем компаративістських досліджень ще на першому Міжнародному конгресі порівняльного права, який відбувся у 1900 р. в Парижі. Учасники конференції ще не мали чіткого уявлення про методи класифікації правових систем та мислили здебільше інтуїтивно,

© Д. ЛУК'ЯНОВ, 2012

відповідно до їхніх поглядів було виокремлено французьку, германську, англо-американську, слов'янську та мусульманську правові сім'ї. У 1913 р. Созе-Алль запропонував виокремити за національним критерієм наступні сім'ї: індоевропейську, семітську, монгольську та право нецивілізованих народів [5, с. 101]. У 1919 р. під час 50-річного ювілею французького Товариства порівняльного законодавства його учасники обмежили класифікацію лише трьома сім'ями: французькою, англо-американською та мусульманською [6, с. 121].

У другій половині ХХ ст. найбільшого поширення набули два головні напрями класифікації правових систем. Перший напрям розкрито у класифікації Р. Давида, який запропонував ідею трихотомії — виокремлення трьох основних правових сімей: англо-американської, романо-германської та соціалістичної на основі двох критеріїв — юридичної техніки та однакових філософських, політичних й економічних принципів. Всі інші правові системи він об'єднав під умовною назвою «Інші види суспільного устрою та права», серед яких розглядалося мусульманське, індуське та індійське право, а також правові системи країн Африки та Далекого Сходу [7, с. 25].

Другий напрям представив К. Цвайгерт. Він доповнив розроблену класифікацію А. Армінджона, Б. Нольде та М. Вольфа та запропонував використовувати як критерій класифікації поняття «правовий стиль», що складається з п'ятих факторів (по суті критеріїв класифікації): походження і еволюція правових систем, своєрідність юридичного мислення, специфічні правові інститути, природа джерел права та способи їх тлумачення й ідеологічні фактори. На цих підставах він розрізняв вісім правових сімей: романську, германську, англо-американську, соціалістичну, скандинавську, далекосхідну, ісламську та індуську [8, с. 117].

Сучасні російські та вітчизняні автори тією чи іншою мірою також використовують ці основні класифікації. Так Ю. Тихомиров розрізняє континентальну (романо-германську), загального права, соціалістичну правову, релігійно-моральної орієнтації, а також північноєвропейську, латиноамериканську та кочову правові сім'ї [9, с. 112–140]. А. Саїдов виокремлює наступні правові сім'ї: загального права, романо-германську, скандинавську, латиноамериканську, соціалістичну, мусульманську, індуську, звичаєву (африканську) та далекосхідну [6, с. 125]. М. Марченко досліджує дві найбільш поширені та «впливові» правові сім'ї — англосаксонську та романо-германську, а також соціалістичну та постсоціалістичну, іудейську та мусульманську [10].

О. Скакун виокремлює такі типи (сім'ї) правових систем: романо-германський, англо-американський, змішаний, релігійний, традиційний та соціалістичний [11, с. 310–312]. О. Зайчук та Н. Оніщенко досліджують романо-германську, англосаксонську, соціалістичну та сім'ю традиційного права [12, с. 567–609]. Л. Луць розрізняє наступні типи сучасних правових систем світу: романо-германський, англо-американський, змішаний (за підтипами — дуалістичний: скандинавський, латиноамериканський; релігійно-общинний: мусульманський, індуський; традиційно-філософський: японський, китайський; звичаєво-общинний [4, с. 15]. Х. Бехруз розглядає романо-германську, англо-американську, далекосхідну та правову сім'ю звичаєвого права, а також окремі правові системи: мусульманську, індуську та пострадянські [13].

Центральним питанням будь-якої класифікації є визначення її критеріїв. Протягом розвитку порівняльного правознавства пропонувалося багато різних критеріїв класифікації правових систем: роль правових джерел (А. Леві-Ульман), національні ознаки (Созе-Алль), зміст права (А. Арміджон, Б. Нольде та М. Вольф), специфіка виробничих відносин (Йорсі), ідеологічні та техніко-юридичні критерії (Р. Давид), «правовий стиль» (К. Цвайгерт) тощо.

До цього часу компаративісти не дійшли згоди щодо багатьох питань класифікації правових систем: чи слід застосовувати лише юридичні критерії, або можливі також інші; чи повинен бути один критерій, або декілька; або повинні вони мати лише об'єктивний характер, чи є можливим суб'єктивний підхід дослідника? Досить часто проблема визначеності критеріїв поділу взагалі залишається поза увагою дослідника, який не пояснює чому саме так класифікував правові системи.

На думку М. Марченка, критерії класифікації правових систем повинні відповідати, зокрема, таким вимогам:

а) мати у своїй основі постійні, фундаментальні, а не тимчасові та випадкові фактори;

б) за можливості бути більш-менш визначеними ознаками-критеріями;

в) мати сталий об'єктивний характер;

г) вирізняти основний, домінуючий критерій у випадках, коли в основі класифікації правових систем не одна, а кілька ознак-критеріїв;

д) під час дослідження загальних ознак правових систем повинні враховуватись не лише об'єктивні, а й суб'єктивні фактори, що прямо впливають на процес їх формування [14, с. 254].

Проте, враховуючи, що класифікації піддаються саме правові системи, правові критерії класифікації, на нашу думку, повинні бути основними. Для цього необхідно розглянути, чим є правова система суспільства, її елементи, та на основі їх аналізу визначити, які з них можуть бути критеріями класифікації.

Головним елементом будь-якої правової системи є право, навколо якого формуються всі інші елементи системи. Через це навіть визначають, що право існує, формується та функціонує як правова система [9, с. 5]. Але це далеко не єдиний її структурний компонент. Ми підтримуємо погляди науковців, які вважають, що до її структури належать усі правові явища певного суспільства: законодавство, правові установи, юридична практика, правореалізація та правозастосування, права, свободи та обов'язки громадян, правовідносини, правова культура, законність та правопорядок тощо.

Для зручності аналізу всі елементи правової системи групуються у декілька підсистем:

Інституціональна складова — це сукупність всіх суб'єктів права (індивідуальних та колективних, державних та недержавних).

Нормативна складова — це сукупність принципів та норм права, які регулюють відносини між суб'єктами права, правила правотворчості, система визначених джерел права.

Ідеологічна складова — це сукупність поглядів на право та інші правові явища, що поділяються на правову психологію, ідеологію та культуру. До цієї групи також належить система підготовки юристів.

Функціональна складова — це процес реалізації права та правозастосування, судова та інша юридична практика.

Результативна складова, як відображення результатів дії права, ступінь його соціальної запитаності та відповідності інтересам соціуму, стан правопорядку в суспільстві.

Чи є всі елементи правової системи рівнозначними? Чи може будь-який з них бути критерієм класифікації правових систем? На нашу думку, проста класифікація може будуватися на будь-якому з елементів правової системи. Враховуючи, що класифікація — логічний та відносний процес, його критерії можуть змінюватися залежно від мети дослідника. А. Саїдов з цього питання пише, що в основу класифікації можуть бути покладені географічні особливості; вона може мати історичний (діахронний) чи логічний (синхронний) характер; її можна проводити на рівні всієї правової системи чи окремих галузей права. Звідси випливає принципова можливість множинності класифікацій, побудованих за різними критеріями та з різною метою [6, с. 123]. Отже, різні класифікації не заперечують, а доповнюють одна одну, допомагають більш ґрунтовно дослідити схожість та відмінність правових систем. Це особливо важливо в умовах конвергенції правових систем, набуття ними рис одна одної, що активно відбувається нині в світі [15].

На основі різних критеріїв формуються такі класифікації:

1. Чисті правові системи та правові системи змішаного типу («гібридні»). Правові системи змішаного типу об'єднують правила та інститути, що походять з різних правових систем і взаємодіють між собою. Найбільш яскравими є взаємовідносини західних правових систем і традиційних правових систем, що існують у межах більшості азіатських та африканських правових систем. До змішаних належать, зокрема, правові системи Філіппін, Японії, Шрі-Ланки, Маврикію, Камеруну. Така змішаність відображає, а іноді сприяє проявам справжнього юридичного плюралізму.

2. Розвинуті та нерозвинуті правові системи. Розвинуті правові системи — це системи, в яких розкрилися якості писаного права; право в них є утворенням високого інтелектуального порядку, що виступає в суспільному житті як самостійний та сильний соціальний феномен. Нерозвинуті правові системи — це ті системи, в яких не розгорнулись якості права як самостійного та сильного соціального феномена, що відіграє особливу роль у житті суспільства. Такими системами в сучасному світі є традиційні правові системи: основи рішень життєвих ситуацій тут взагалі беруть початок поза правом — у традиціях, звичаях, постулатах ідеології.

3. Материнські та дочірні правові системи. Материнські правові системи — це ті системи, де вперше були створені оригінальні правові рішення, і які в подальшому утворили основу певної правової сім'ї. Дочірні правові системи — це системи, побудовані за моделлю інших (материнських) правових систем. Так, материнською є англійська правова система, тоді як правові системи Канади, Австралії, Нової Зеландії, які побудовані за моделлю права Англії, належать до дочірних [16, с. 33–34].

Проте, чи будь-яку групу правових систем можна вважати правовою сім'єю? Вважаємо, що поділ на правові сім'ї — це особливий процес розподілу правових систем, який може відбуватися не на підставі будь-яких критеріїв, а найбільш істотних та значущих. Мова йде про типологізацію правових систем, визначення основних та найбільш поширених типів правових систем.

Методологією відбору елементів правової системи як критеріїв поділу може бути оцінка їх впливу на розвиток всієї системи, дослідження їх взаємозв'язків в аспекті «причина — наслідок». На нашу думку, саме ідеологічна складова — правова свідомість та правова культура суспільства повинні стати основними критеріями типологізації правових систем на правові сім'ї. Первинність правосвідомості щодо всіх інших елементів правової системи підкреслюють багато філософів права. Так С. Максимов характеризує правосвідомість як найважливіший елемент правової реальності [17, с. 253]. На думку І. Ільїна, правосвідомість — необхідний елемент генезису, функціонування та розвитку права, який присутній в процесах правотворчості, застосування та дотримання права. Вона є безпосереднім джерелом правопорядку та всіх правових явищ [18, с. 247; 19, с. 180–508].

Отже, право як суспільне явище, є наслідком формування певної правосвідомості в суспільстві. До того ж однаково важливу роль відіграють як правова ідеологія, так і правова психологія. Форма всіх інших явищ правової системи (правових норм та їх системи, джерел права, особливостей правозастосування тощо) є наслідком певної правосвідомості суспільства. Водночас застосування такого складного та багатогранного явища як критерію поділу може викликати певні складнощі під час дослідження. Тому в деяких випадках, можливим є виокремлення додаткових критеріїв, які, з одного боку, повинні найяскравіше відображати специфіку правосвідомості певного суспільства, а з іншого — бути простими, інструментальними та зручними для порівняння. Одним з найбільш зручних критеріїв є джерела права. Так, М. Марченко підкреслює, що саме в джерелах права значною мірою відображається специфіка праворозуміння в різних правових системах [20, с. 13].

Інше питання, на яке по-різному відповідають компаративісти — чи можуть позаправові фактори бути критеріями виокремлення правових сімей? Одним з перших обґрунтував таку необхідність на прикладі соціалістичної сім'ї Р. Давид. Він писав, що радянське право, безперечно, має певну схожість з романською системою за правовими ознаками: термінологією, структурою, концепцією норми права тощо. Але перетнути кордон соціалістичної держави означає опинитися в новому світі, де такі поняття, як демократія, вибори, парламент, профспілки, власність, договір, арбітраж набувають іншого змісту. Причиною цього він обґрунтовано вважав зовсім інші філософські, політичні та економічні принципи, покладені в основу соціалістичного суспільства. Правова система є підсистемою соціальної системи, поряд з іншими її підсистемами — політичною, економічною, релігійною тощо, які справляють суттєвий зовнішній вплив на її розвиток. Тому неправові за змістом явища можуть бути важливими додатковими критеріями для здійснення типологізації правових систем на сім'ї.

Зазначимо, що кожна з розглянутих раніше класифікацій (типологій) не є досконалою, в тому числі в питаннях класифікації таких малодосліджених правових систем як релігійні та традиційні. По-перше, наведені класифікації є неповними, тому що не охоплюють всі правові системи. Сам Р. Давид зазначив, що його трихотомія охоплює лише 1/5 земної кулі. Зокрема, досліджувалися лише дві системи релігійного права: мусульманське (ісламське) та індуське, а це далеко не повний перелік правових систем релігійного типу. По-друге, інколи об'єднуються правові системи, які не мають майже нічого спільного, а іноді

мають протилежні риси. Мається на увазі об'єднання в межах однієї класифікаційної групи правових систем релігійного та традиційного типу. По-третє, у наведених класифікаціях порушена логіка, тому що не можна розглядати окремі релігійні системи, наприклад, мусульманське право, як правові сім'ї — вони не поєднують у своєму складі різні правові системи.

Отже, поряд із загальноновизнаними сім'ями романо-германського та англо-американського права необхідно виокремити дві окремі сім'ї (типи) релігійного та традиційного права. Цей підхід, основні особливості та відмінності релігійної та традиційної правових сімей вперше було відображено 2003 р. у підручнику з порівняльного правознавства кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого [21, с. 178–180, 235–236]. Головними критеріями виокремлення кожного типу є досить суттєві відмінності у праворозумінні, але водночас досить чітко простежується і за інструментальним критерієм – джерелами права.

Отже, виокремлені нами чотири правові сім'ї — романо-германська, англо-американська, релігійна та традиційна є універсальними типами права, які охоплюють всю правову карту сучасного світу. Правові системи конкретних держав, державоподібних утворень або інших соціальних суб'єктів формувалися під впливом одного з цих основних типів права або їх комбінації.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Лук'янов Д. В. Національна правова система України серед сімей правових систем сучасності // Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України.
2. Жеребки В. Е. Логика. — Х. : Изд-во Харьковского университета, 1968.
3. Скакун О. Ф. О термино-понятиях «типология», типологизация», «тип» в сравнительном правоведении // Порівняльно-правові дослідження. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. — № 1–2.
4. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу : відкрита лекція. — К. ; Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Логос, 2007.
5. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права / пер. с нем. : в 2-х т. — М. : Междунар. отношения, 2000. — Т. 1 : Основы.
6. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) / под ред. В. А. Туманова. — М. : Юристь, 2000.
7. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Международные отношения, 1999.
8. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2-х т. / пер. с нем. — М. : Междунар. отношения, 1998. — Т.1.
9. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. — М. : Норма, 1996.
10. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. — М. : Зерцало-М, 2008.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підруч. — Х. : Еспада, 2006
12. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2006.
13. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства : навч. посіб. — Одеса : Юридична література, 2002.
14. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. Учебник для юридических вузов. — М. : Зерцало, 2001.
15. Марченко М. Н. Конвергенция романо-германского и англо-американского права : открывая лекция. — К.; Сімферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2007.
16. Порівняльне правознавство : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2011.
17. Максимова С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления : моногр. — Х. : Право, 2002.
18. Ильин А. И. Путь к очевидности. — М. : Республика, 1993.

19. Ильин А. И. О сущности правосознания // Общее учение о праве и государстве. — М. : АСТ, 2006.
20. Марченко М. Н. Источники права. — М. : Проспект. 2005.
21. Порівняльне правознавство : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов. — Х. : Право. 2003.

Лук'янов Д. В. Сучасні погляди на проблему класифікації та типології правових систем

Анотація. У статті аналізуються підходи до класифікації та типологізації правових систем, які існують у сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі, а також пропонується авторський підхід до вибору критеріїв типологізації та виокремлення на їх підставі чотирьох сімей (типів) права — романо-германського, англо-американського, релігійного та традиційного права.

Ключові слова: правова система, правова сім'я, типи права, класифікація, типологія.

Лукьянов Д. В. Современные взгляды на проблему классификации и типологии правовых систем

Аннотация. В статье анализируются подходы к классификации и типологизации правовых систем, которые существуют в современной зарубежной и отечественной литературе, а также предлагается авторский подход к выбору критериев типологизации и выделению на их основе четырех семей (типов) права — романо-германского, англо-американского, религиозного и традиционного права.

Ключевые слова: правовая система, правовая семья, типы права, классификация, типология.

Lukianov D. Current Views on the Issue of Classification and Typology of Legal Systems

Summary. This article examines approaches to the classification and typology of legal systems that exist in modern foreign and domestic literature, as well as invited authors' approach to the selection criteria typology and the allocation of four families (types) of law — the Roman-Germanic, Anglo-American, religious and customary law.

Key words: legal system, legal family, types of law, classification, typology.

Книжкова полиця

Скаун О. Ф. Общее сравнительное правоведение : основные типы (семьи) правовых систем мира : учеб. для студ. вузов. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. — 464 с.

ISBN 978-966-313-359-1

У підручнику розглядаються теоретико-методологічні основи загального порівняльного правознавства як юридичної науки і навчальної дисципліни: поняття порівняльно-правового методу та порівняльного правознавства у їх взаємозв'язку, предмет, об'єкти, функції і принципи порівняльного правознавства. Приділяється увага питанням типології правових систем і підстав їх групування в теоретичні моделі (типи).

У центрі викладу знаходяться наступні типи (сім'ї) правових систем: романо-германський; англо-американський; змішаний (латино-американська та скандинавська групи); релігійний — мусульманське (ісламське), індуїстське (індуїстське), єврейське (іудейське) право; традиційний — традиційно-ідеологічна група (китайське, японське право) і звичаєво-правова група (африканське право). При висвітленні кожного з типів (сімей) правових систем розкриваються їх специфічні ознаки, що дають змогу за наявності спільного з іншими типами (сім'ями) правових систем виявити те особливе, що визначає їх неповторність.

